

CENTRO EUROPEO DI STUDI TRACI

Anno/Anul XIX. N. 188

Giugno/Iunie 1990

Noi Tracii

Mensile. Spedizione abb. postale Gruppo III 70% - 00187 Roma, Foro Traiano 1/A, Tel. 06/679.77.85

Implicații socio-lingvistice și de ordin istoric atestate de Biblia lui Wulfila, din secolul IV e.n.

de Prof. VIRGILIU ȘTEFĂNESCU-DRĂGĂNEȘTI

Este un fapt binecunoscut că știința istoriei ajută în bună măsură lingvistica, după cum și știința lingvisticii ajută în numeroase cazuri istoria. Ori, tocmai unul dintre aceste aspecte ale contactului dintre cele două științe este relevat de studiul de față.

Dacă unele afirmații ale istoricilor sunt de cele mai multe ori impresii ori concluzii personale privitor la evenimente la care au fost martori sau despre care au putut numai culege informații, mai mult sau mai puțin exacte, din alte izvoare, - faptele de limbă, care servesc istoria, reprezintă, în schimb, realități obiective și precise, care nu pot fi contestate și nici ignorate când se urmărește stabilirea unor adevăruri științifice.

Existența, așadar, a unor împrumuturi din limba latină în limba gotică, atestate de traducerea Bibliei în această limbă, efectuată de Wulfila, în jurul anilor 340-350 e.n., prezintă o valoare cu totul deosebită pentru stabilirea unor fapte de natură lingvistică și, totodată, istorică de excepțională importanță atât pentru limba cât și pentru istoria poporului român.

Pentru înțelegerea mai clară a contactelor lingvistice germanico-latine, considerăm necesare, în prealabil, câteva precizări de ordin istoric.

Informațiile privitoare la relațiile dintre Imperiul roman și popoarele germanice, locuind în teritoriile vecine cu granițele de nord-est ale Imperiului, sunt foarte succinte și sporadice, prin comparație cu informațiile privind istoria internă a acestuia sau contactele Imperiului cu alte popoare învecinate în teritoriile de-a lungul celorlalte frontiere.

Aceste informații sunt însă și mai reduse și ambigui privind evenimentele care au dus la cedarea provinciei Dacia și ocuparea acesteia de către legiunile și oficialitățile romane.

Istoria relatează faptul, necontestat, că, după Traian, împărații romani au început să renunțe la unele provincii din partea de est, nord-est și din nordul Imperiului, pentru a-l apăra mai ușor împotriva atacurilor tot mai puternice ale popoarelor din teritoriile învecinate.

Cum informațiile istorice sunt succinte și neclare, în unele din aceste cazuri, ele au dat loc la interpretări diferite, uneori intenționat eronate, din motive de ordin politic.

Astfel, unii istorici au formulat - interpretând subiectiv textele existente - o teorie puțin fondată, privitor la retragerea Romanilor din Dacia, susținând că, odată cu autorități, s-a retras în sudul Dunării, și întreaga populație, lăsând Vizigoților o țară pustie, pe care, după mai multe sute de ani, descendenții Daco-Romanilor, deveniți cu vremea Romani, ar fi reocupat-o, strămutându-se în nordul Dunării, întrucât au găsit-o, la rândul lor, abandonată de neamurile germanice și de alte neamuri năvălitoare, care se perindaseră între timp prin fosta Dacie. Ca o dovadă a acestei interpretări a textelor respective, s-a invocat, ca un argument convingător, și faptul că nu se constată să fi existat nici un fel de schimburi lingvistice între Daco-Romani și Germanici, așa cum ar fi fost foarte normal, dacă cele două populații ar fi conlocuit în Dacia, în secolele III-IV.

Nu urmărim să combatem valoarea, în ceea ce privește istoria, a interpretărilor de mai sus. Vom analiza însă, din punct de vedere pur lingvistic, mai întâi textele istoricilor latini care se referă la evacuarea Daciei de către Romani, pentru a trage câteva concluzii inedite privitor la problema susmenționată. Ne vom referi, de fapt, la cei doi istorici romani ale căror scrieri sunt adeseori citate, în legătură cu abandonarea Daciei, și anume la Flavius Vopiscus și la Eutropius.

Flavius Vopiscus, istoricul care se consideră că a trăit și scris la sfârșitul secolului al treilea¹, se referă la evacuarea Daciei în următoarele cuvinte: «Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam trans danuvianam Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus, reliquit, desperant eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit». («Aurelianus», XXXIX). Sau, în traducere: «Văzând Iliria devastată și Moesia pierdută și disperând de a mai putea păstra Dacia, pe care Traian o făcuse provincie romană dincolo de Dunăre, a părăsit-o, retrăgând armata și pe provinciali; popoarele scoase din ea le-a așezat în mijlocul Moesiei pe care a numit-o Dacia sa, care acum desparte cele două Moesii»².

Traducerile folosind articolul definit, în limbile moderne, le textului respectiv interpretează sintagmele «sublato exercitu et provincialibus» ca însemnând «a retras armata și locuitorii», și «abductosque et ea populos in

Moesia collocavit» ca însemnând «și populația scoasă din ea a așezat-o în Moesia». În sensul acesta, se interpretează sensul cuvintelor *provincialibus* și *populos* ca însemnând *toți locuitorii și toată populația*.

Se traduc, așadar, cu sens bine definit, substantive care nu au totuși nici un determinant definit în limba latină.

Din punct de vedere strict gramatical, limba latină neavând nici articol definit nici nedefinit, deseori sensul unui text apare ambiguu, motiv pentru care au apărut mai târziu articolul definit în primul rând și apoi cel nedefinit într-un mare număr de limbi moderne.

Sensul, mai mult sau mai puțin definit, al unui substantiv rezultă, în limba latină, din conținutul semantic al cuvântului însuși, din sensul întregului enunț, cât și din sensul contextului situațional, al stării de lucruri la care se referă anunțul și textul respectiv. Prin urmare, traducerea în limbile moderne a unui substantiv latin, cu sau fără articol definit, variază și pornește de cele mai multe ori de la sensul nedefinit. Când autorul latin voia o precizare a sensului, o obținea cu ajutorul unui determinant oarecare (un adjectiv obișnuit, posesiv, demonstrativ, nehotărât, etc.) ceea ce înseamnă că traducerea cu articol definit sau cu un alt determinant al substantivelor, din limba latină într-o limbă modernă, se poate dovedi, de foarte multe ori, ca fiind nejustificată³.

Astfel, cuvintele «*sublato exercitu et provincialibus*» înseamnă «a retras armata și funcționarii provinciei», fiindcă e clar că armata și oficialitățile unei țări se retrag numai în întregime⁴.

Dar «*abductosque ex ea populos in Moesia collocavit*» se traduce, în mod logic, mai curând prin cuvintele: «Și acea populație pe care a scos-o din ea (din Dacia) a așezat-o în Moesia».

Totodată, trebuie să remarcăm și faptul că, din punct de vedere lexical, folosirea celor trei cuvinte diferite: *exercitu*, *provincilibus* și *populos* urmărește să exprime evident trei categorii complet diferite de Romani retrași din Dacia. Situația de fapt era bine cunoscută cititorilor și Vopiscus nu a considerat necesar să insiste asupra unor lucruri clare pentru aceștia.

Lipsa de precizie, rezultând din lipsa articolului definit îl determină pe Caesar, ca să nu-l cităm decât pe el, să adauge adjectivul *omnis* în propoziția cu care încep *Comentariile* sale (*De Bello Gallico*): «*Gallia est omnis divisa in partes tres...*».

În traducerea modernă în franceză, română sau chiar engleză, *omnis* este, în mod normal omis:

La Gaule este divisée en trois parties...

Galia e împărțită în trei părți (regiuni).

Gaul is divided into three regions etc.

Mai mult, însuși Eutropius, într-un pasaj folosește adjectivul *totus*. În sintagma *ex toto orbe Romano* ar însemna tot așa de bine «din Imperiul roman», fără a mai avea nevoie și de *toto*.

În același pasaj, propoziția: «Dacia... *viris fuerat exhausta*» se interpretează numai prin «Dacia a fost pustiită de bărbați» (din cauza sensului verbului *exhausta*), dar în nici un caz «de toți bărbații», deoarece contextul general istoric și social se opune unei asemenea interpretări. E normal, de altfel ca istoricii romani să se exprime și neprecis când nu au suficientă certitudine în privința faptelor la care se referă. De aceea nu introduc în propoziții adjective sau alte atribute care să precizeze sensul substantivelor atunci când înțeleg, de fapt, să fie nepreciși.

Nu este cazul să venim cu prea multe exemple pentru a dovedi că, din punct de vedere gramatical și semantic, se impune o interpretare mai rezervată a sensului substantivelor neînsoțite de determinanți. Dăm mai jos textul integral al paragrafului în discuție:

«Traianus victa Dacia ex *toto orbe Romano* infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decemali *viris fuerat exhausta*». (Traian, după cucerirea Daciei, adusesse aici din toate părțile Imperiului o mulțime nenumărată de coloniști spre a cultiva câmpurile și a locui orașele depopulate de lungile războaie ale lui Decebal)⁵.

Considerăm că o traducere mai exactă a ultimei propoziții este totuși: «Căci Dacia fusese depopulată de foarte mulți bărbați din cauza îndelungatului război al lui Decebal». Sensul de «foarte mulți bărbați» rezultă din «fuerat exhausta». De subliniat este faptul că Eutropius nu folosește termenul *exhausta* sau un termen sinonim și în cazul când vorbește de evacuarea Daciei de către Aurelian ci numai acela de «*abductos Romanos*» - pe Romanii aduși «pe unii Romani».

În *Istoria Romană* a lui Eutropius, scrisă probabil la anul 369, pasajul referitor la retragerea Romanilor are următorul conținut: «*Provinciam Daciam, quam Trajanus ultra Danubium fecerat, intermisit; vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri: abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit*». În traducere românească, textul este redat astfel: «Provincia Dacia, pe care Traianus o făcuse dincolo de Dunăre, a părăsit-o... și Romanilor aduși din cetățile și din câmpiile Daciei, le-a dat locuri în mijlocul Moesiei»⁶. De altfel, textul se poate chiar interpreta că exprimă o rezervă din partea autorului, odată ce nu folosește nici un fel de determinant. Dacă ar fi vrut să se exprime mai precis, în cazul în care realitatea îi permitea, ar fi putut scrie foarte normal «*abductosque omnes Romanos...*».

Am considerat necesară această introducere, pe de o parte pentru a arăta că, în vederea stabilirii exacte a unor fapte istorice, interpretările de ordin lexical și gramatical ale textelor respective trebuie făcute cât mai strict, iar pe de altă parte, că nu rezultă nimic categoric privitor la retragerea întregii populații daco-romane din Dacia.

În lumina celor de mai sus, dovezile de ordin lingvistic, ca dovadă a unei coexistențe între Daco-Romani și Germanici în Dacia apar și mai clare și

precizarea necesară a sensului exact al textelor istorice în discuție.

Aceste fapte lingvistice ne sunt oferite de traducerea Bibliei în limba gotică, din limba greacă, efectuată de episcopul vizigot Wulfila, între anii 340-350, material constituind un sprijin de importanță covârșitoare în acțiunea de convertire la creștinism, pe care o desfășura acesta printre Vizigoții care ocupau, la acea dată, Dacia.

Vizigoții primiseră această provincie în întregime⁷, în anul 275, cu titlul de aliați (foederati) ai Imperiului roman⁸, ceea ce înseamnă că au ocupat-o fără lupte. În consecință, marea masă a populației daco-romane nu a avut nici-un motiv să-și părăsească țara. Menționăm, în treacăt, că la sfârșitul secolului al IV-lea, când Vizigoții se strămută, tot ca aliați, sub Alaric, în Illyricum, faptul nu a determinat populația romană din acea provincie să-și părăsească țara (Galianus).

Conviețuirea pașnică dintre Daco-Romani și Vizigoți, în Dacia, a dus, în mod logic, la importante schimburi lingvistice între cele două populații, limba gotică împrumutând astfel un mare număr de elemente lexicogramaticale latine, din care o parte se întâlnesc în Biblia lui Wulfila.

Acesta s-a născut, probabil, în anul 311 e.n., undeva în nordul Dunării, în Bărăganul din zilele noastre, descinzând după mamă dintr-o familie de sclavi greci prinși și aduși de Vizigoți din Asia Mică, în anul 267.

Știind grecește, însoțește o misiune creștină vizigotă la Constantinopol, în 336 d.C., pentru a cere sprijinul lui Constantin cel Mare în acțiunea de răspândire a creștinismului printre Vizigoții stabiliți în fosta Dacie. Se întoarce de acolo după ani, investit ca episcop, și desfășoară o intensă activitate de propovăduitor al creștinismului printre Vizigoți, între anii 341-348. În sprijinirea acțiunii de convertire a conaționalilor săi la creștinism, traduce din limba greacă, mai întâi, Noul Testament, apoi și cea mai mare parte a Vechiului Testament, în proporție de 90% din totalul textului Bibliei. În această traducere, efectuată înaintea traducerii Bibliei în limba latină, cunoscută sub numele de Vulgata, s-a păstrat până în zilele noastre numai 9%, manuscrisul cuprinzând cea mai mare parte a Noului Testament și una din anexele acestuia.

Totuși, chiar și textul redus, existent, așa cum au remarcat o serie de lingviști, ca Antoine Millet, Sigmund Feist, Ernst Gamillscheg, Joseph Wright, Fr. Mossé etc., se întâlnesc un număr impresionant de cuvinte de origine latină, nu ca simple neologisme, ci ca elemente asimilate de limba gotică, cu modificări privind pronunțarea și tratarea lor din punct de vedere gramatical, în conformitate cu regulile limbii gotice, ceea ce arată perfecta lor asimilare de către această limbă.

Lingviștii respectivi nu și-au pus, însă, nici întrebarea în ce condiții au împrumutat Vizigoții cuvintele de origine latină, nici ce întindere și ce natură au aceste împrumuturi importante, tot din latină, în domeniul gramaticii limbii gotice.

Astfel, din cercetarea textului se poate constata existența unui număr de cuvinte de origine latină de două ori mai mare decât acela menționat de autorii susnumiți, considerați împreună. Dăm câteva exemple de asemenea latinisme: *anakumbian* = a sta culcat, *arka* = ladă, *awo* = bunică, *karkara* = închisoare, *katils* = ceaun, *kaupon* = a face negoț, *lukarn* = lumânare, *sakkus* = pânză de sac, *sigljan* = a pecetlui, *wein* = vin etc.

În afară de cuvintele simple de felul celor arătate, o a doua categorie de cuvinte, în care găsim elemente latine, o constituie elementele derivate din rădăcini gotice cu ajutorul prefixului latin *dis-*, dintre care cităm: *disdailian* = a împărți, *distahjan* = a distruge, *distairan* = a rupe bucăți, *diswiss* = descompunere etc.

Cu ajutorul sufixului latin *-areis* întâlnim cuvinte ca: *bokareis* = scrib (bucher), *daimonareis* = posedat de diavol, *liuthareis* = lăutar, *laisareis* = învățător, *motareis* = vameș, *sokereis* = tăgăduitor, *wullareis* = piuar.

O a treia categorie o formează cuvintele compuse, în componența cărora intră un cuvânt gotic și unul latin, ca de exemplu: *lukarnastatha* = sfeșnic, *weinorgards* = vie, *weina-triu* = viță de vie.

O a patra categorie de cuvinte o constituie calcurile, ca de exemplu, *armahairtei* = îndurare, *gud-hus* = casa Domnului, *mana-seths* = seminție omenească, *uskunths* = binecunoscut.

Cuvintele din ultimele trei categorii au o semnificație deosebită, împrumuturile de felul combinațiilor lexicale de acest gen constituind numai consecința unor legături de strânsă conviețuire și între mase mari de populații vorbind limbi diferite, ceea ce dovedește existența în Dacia, în secolele III și IV d.C., a unei masive populații daco-romane.

Mai importante pentru divizarea situației de mai sus sunt însă împrumuturile gramaticale, care au loc între două limbi în contact numai în cazul unor presiuni lingvistice extrem de puternice, venind din partea unor comunități foarte numeroase și dominate totodată prin civilizația lor superioară.

Astfel textul gotic conține numeroase cazuri de construcții perifrastice active ale verbelor, formate cu ajutorul verbului auxiliar *a fi* și participiul verbului respectiv. Asemenea construcții nu se mai întâlnesc în celelalte limbi germanice vechi și sunt caracteristice pentru limba latină. Ele supraviețuiesc în româna contemporană în structuri ca: ce-o fi zicând? ce vor fi gândind? etc. Exemple: *was laisands* = el îi învața, *was meriands* = el predica, *wesun nehwiandans* = ei s-au apropiat. Sensul se îndepărtează însă uneori de acela al conjugării perifrastice din limba latină, dar acest fapt nu e important. Verbul gotic, având numai un timp prezent și unul trecut, a calchiat o formă verbală latină pentru a-și înmulți timpurile sale verbale extrem de puține⁹.

Acuzativul cu infinitivul, o altă construcție proprie a limbii latine, întâlnită și în franceza și italiana moderne, este, de asemenea frecventă în gotică. Exemple: *gatauia inkwis wairthan nutans* = vă voi face să deveniți

năvodari; *gasah Laiwwi sitandan* = l-a văzut pe Levi stând.

Acuzativul cu participiu, care se întâlnește și în româna, franceza și italiana contemporane, este, de asemenea, o construcție frecventă, ca de exemplu: *gasah Seimonu wairpandans nati in marein* = l-a văzut pe Simon aruncând năvodul în mare; *gasah Iakobu jah Iohanne manwiandans natia* = i-a văzut pe Iacob și Ioan pregătind năvoadele.

Spațiul nu ne permite să ne referim și la alte cazuri. Vom sublinia doar faptul că dacă într-un fragment reprezentând numai o mică parte din traducerea lui Wulfila întâlnim un număr atât de impresionant de elemente împrumutate din limba latină, se deduce ușor cât de mare a fost numărul acestora în întreaga Biblie gotică.

Relațiile pașnice dintre populațiile daco-romană și gotică au dus, fără îndoială, și la împrumuturi din gotică în limba Daco-Romanilor, deoarece împrumuturile lingvistice dintre două populații sunt, de regulă, în ambele direcții.

Întâlnim astfel o serie de cuvinte care se găsesc atât în limba gotică cât și în limba română. Faptul că ele se găsesc în același timp și în slava veche nu constituie neapărat o dovadă că daco-romana le-a împrumutat din această din urmă limbă. Odată cu Daco-Romanii, le-au putut împrumuta de la Goți și Gepizii (o ramură a Goților), cu care au conviețuit în fosta Dacie timp de cel puțin 300 de ani, până la venirea Slavilor. Desigur că aceste împrumuturi au putut fi întărite în daco-romană de faptul că se găseau și în limba slavă, dar există puternice indicații lingvistice că ele sunt de origine gotică. Astfel de cuvinte sunt: *gata*, *a găti*, *iubit*, *a iubi*, *hrană*, *lăutar*, *leac* etc., a căror formă în limba gotică pledează convingător în privința preluării lor de Daco-Romani¹⁰.

Pe lângă cuvinte, o serie de elemente gramaticale din limba română, mai greu de explicat, din cauză că sunt latine, apar influențate de contactul cu limba gotică. Astfel, viitorul analitic, format cu auxiliarul *a voi* și alte auxiliare, se întâlnește în construcții, ca: *allai thaiei wileina gagudaba liban* (= toți acei care vor trăi cucernic); *thaiei wairthai siaina jah antharans laisian* (= care va fi în stare să învețe și pe alții).

Forma populară românească a viitorului, cu ajutoirul verbului *a avea* își găsește și ea o paralelă în limba gotică: *tharuh wisan habaith* (= acolo are să fie și el).

Mult discutata trecere în postpoziție a demonstrativului *acel*, *aceea*, sub formă de articol hotărât¹¹ în limba română, are un corespondent paralel și în limba gotică: *hlaif unsarana t-h-a-n-a sinteinan* (= pâinea noastră obișnuită); *suns meins sa liuba* (= fiul meu iubit); *ahman thaim unhrainiam* (= duhurile necurate).

Exemplele pot fi înmulțite în toate domeniile menționate mai sus, chiar dacă și numai cele arătate aici constituie dovada indiscutabilă a existenței continue a unei populații masive daco-romane conviețuind pașnic în Dacia,

după cedarea acestei provincii, cu Vizigoții, veniți ca aliați ai Romanilor și nu cu intenția de a-i sili pe băștinași să-și părăsească țara. Aceștia erau buni agricultori, pricepuți în creșterea vitelor, a cultivării pomilor și viței de vie, harnici și prietenoși și nu puteau fi decât de mare folos.

În felul acesta s-a stabilit contactul lingvistic între cele două populații, iar faptul că el nu a putut avea loc decât în Dacia rezultă suficient de clar din aceea că Vizigoții încep să treacă Dunărea ulterior scrierii Bibliei lui Wulfila și, în al doilea rând, schimburi lingvistice de natura și întinderea celor de mai sus necesită un timp îndelungat de conviețuire între două populații.

Din rândurile de mai sus se desprind următoarele concluzii cu caracter general.

1. Pătrunderea Vizigoților și aliaților lor în Dacia, având un caracter pașnic, nu a determinat părăsirea acestei provincii și de masele mari ale păturilor de jos ale populației, fapt neafirmat categoric de nici unul din istoricii romani.

2. Limba gotică este prima limbă germanică influențată substanțial de limba latină vulgară a secolelor al III-lea și al IV-lea.

3. Limba română este prima limbă romanică influențată de o limbă germanică, o influență premergătoare celei slave, mult mai puternice de mai târziu.

4. Stabilirea existenței schimburilor lingvistice între proto-română și germanica veche îndreptățește căutarea și a altor elemente de origine germanică în limba română și în alte limbi germanice vechi, apropiate de gotică.

5. Schimburile lingvistice daco-romano-germanice au avut loc în Dacia, în secolele III-IV d.C., constituind astfel o dovadă indiscutabilă a continuității Daco-Romanilor în fosta provincie romană.

Pe lângă implicațiile de ordin istoric ale împrumuturilor reciproce dintre cele două limbi, trebuie menționate, în concluzie, și implicațiile de ordin lingvistic privind istoria limbii noastre.

Influența limbii gotice constituie un factor important în perioada de formare a limbii române și precede cu mult influența slavă de mai târziu. Elementul gotic nu trebuie neglijat, el putând contribui la explicarea unor aspecte ale limbii române, care mai ridică încă întrebări.

NOTE

Pentru întocmirea studiului de față a fost folosită următoarea bibliografie generală:

- Diculescu Constantin, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens in Frühen Mittelalter und Vorgeschichte des Rumänischen Volkes*, Halle (Saale), Karras, Kröber u. Nietschmann, 1922.
- Feist Sigmund, *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, Halle (Saale), Verlag von Max Niemeyer, 1923.
- Gamillscheg Ernst, *Romania Germanica, Sprach und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, Band I, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter et Co., 1934.
- Klein Ernst, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, Elsevier

Publishing Company, Amsterdam, London, New York, 1971.

- Mossé Fernand, *Manuel de la langue gothique*, Aubier, Edition Montaigne, Paris, 1956.

- Popa-Lisseanu G., *Viața împăratului Aurelian* de Flavius Vopiscus, traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, București, Tipografia Bucovina, I.E. Toronțiu, 1936.

- Popa-Lisseanu G., *Continuitatea Românilor în Dacia*, Imprimeria Națională, București, 1941.

- Skeat Walter, *An Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford, 1958.

- Stoicescu Nicolae, *Continuitatea Românilor*, Ed. științifică și pedagogică, București, 1980.

- Vasmer Max, *Etimologiceskii slovar russkovo iazâka*, Izdatelstvo Progress, Moskva, 1964-1973.

- Wright Joseph, *Grammar of the Gothic language*, Oxford, At the Calendon Press, 1924.

- *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei, 1975.

- Corazza Vittoria, *Un'altra prova della continuità daco-romana: Le parole latine in Ulfila*, în «Acta Historica Academica Daco-Romana Monachii», tomus VIII, München, 1968, pp. 41-48.

1. G. Popa-Lisseanu pune sub semnul întrebării existența lui Flavius Vopiscus, ca și data operii respective (cf. Introducerea la *Izvoarele Istoriei Romanilor, vol IX, Viața împăratului Aurelian*). Considerăm însă că nu e necesar să căutăm să ignorăm existența și relațiile acestui autor pentru a nu se interpreta, de cei interesați, că afirmațiile sale ne inspiră temeri.

2. G. Popa-Lisseanu, *op.cit.*, p. 97.

3. Nu trebuie să pierdem din vedere că și astăzi sunt limbi, ca cea rusă, lipsite de articol definit sau nedefinit, traducerile în alte limbi având aceste articole efectuându-se în funcție de context.

4. «Provinciales» nu în seamă «populația» (vezi N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 115).

5. Eutropius, *Istoria Romană*. Traducere de G. Popa-Lisseanu, Minerva, București, 1916, pp. 102-103.

6. *Ibidem*, p. 116.

7. G. Popa-Lisseanu afirmă că retragerea din Dacia, cel puțin parțial, începuse încă din anul 253, sub Galian (*Op.cit.*, p. 35).

8. G. Popa-Lisseanu, *op.cit.*, p. 36; F. Mossé, *op.cit.*, p. 22.

9. În limba gotică apare numai acest tip al aspectului continuu exprimat perifrastic, corespunzător aproape exclusiv imperfectului nostru. Dovada că este o formă împrumutată este furnizată de faptul că nu are numai un singur timp și că nu se mai întâlnește în nici una din celelalte limbi germanice, în afară de limba engleză și aceasta mult mai târziu.

10. Numărul cuvintelor împrumutate din gotică depășește cifra de 50.

11. Subliniem, de asemenea, faptul că în asemenea construcții întâlnim și adjectivul posesiv folosit împreună cu articolul definit, ca și în limba română, fără paralelism în limbile romanice, dar având o paralelă în limbile scandinave.

Defileul Independenței de la 1330

de ION DULAMĂ

Deși au trecut șase secole și șase decenii de la finalul campaniei maghiare din toamna anului 1330, locul unde a fost deznodământul dramaticei confruntări nu a putut fi identificat.

Extraordinara epopee, scrisă cu sângele strămoșilor căzuți pe stânci sau în vaduri încununa apriga luptă și aspirațiile de libertate și independență ale Românilor. Admirabili făuritori de istorie, Românii n-au dispus de timpul necesar pentru a-și consemna istoria în scris.

În soluționarea problemei s-au angajat mulți cercetători și și-au expus opiniile istorici cu reputație, dar localizarea este tot controversată. În ultimele decenii câștigă tot mai mulți aderenți ipoteza după care teatrul răsunătoarei bătălii ar fi fost în Țara Loviștei. Nu subscriem la această presupunere, deoarece o analiză atentă a documentelor infirmă opiniile fondate pe argumente și considerente criticabile. Numai perspectiva reconstituirii ansamblului socio-istoric de atunci, pe baza unor date din epoca respectivă, ne poate duce la concluzii apropiate de realitate. În acest sens, examinarea unor factori se impune.

1. Contextul politico-militar oferea șansa unei maxime expansiuni teritoriale maghiare, preconizată și susținută material și moral de Sfântul Scaun. Până în anul 1327, Carol Robert de Anjou reușise să anihileze numeroșii săi dușmani interni și externi. Siguranța păcii era o realitate la toate hotarele cu excepția celui de răsărit, unde regatul se învecina cu teritoriile aflate sub controlul Tătarilor.

La nord, regele Poloniei, socrul său, era în tratative de pace cu cavalerii teutoni și oricând putea avea surprize din partea Tătarilor. La apus, încheiase pace cu regele Boemiei iar în Austria se declanșase criza dinastică după moartea lui Frederic cel Frumos. La sud, Bulgaria, ajutată de Bizantini și de Basarab, fusese învinsă doar cu câteva luni înainte, iar Serbia învingătoare, cu forța militară măcinată și fără speranța unui ajutor din partea stăpânilor Greciei de Sud, nu-și permitea să inițieze o campanie împotriva Ungariei. Imperiul Bizantin se afla într-un declin general ireversibil, ca rezultat al luptei intradinastice, frământărilor sociale, disensiunilor religioase, și mai ales prezenței Turcilor, care, în acel an, cuceriseră Niceea, ultimul bastion bizantin din Asia Mică. De la Bulgari, Sârbi sau Latini care stăpâneau Attica și Moreea, Imperiul nu putea primi ajutor. Republicile italiene se conformau machiavelismului Vaticanului de atunci.

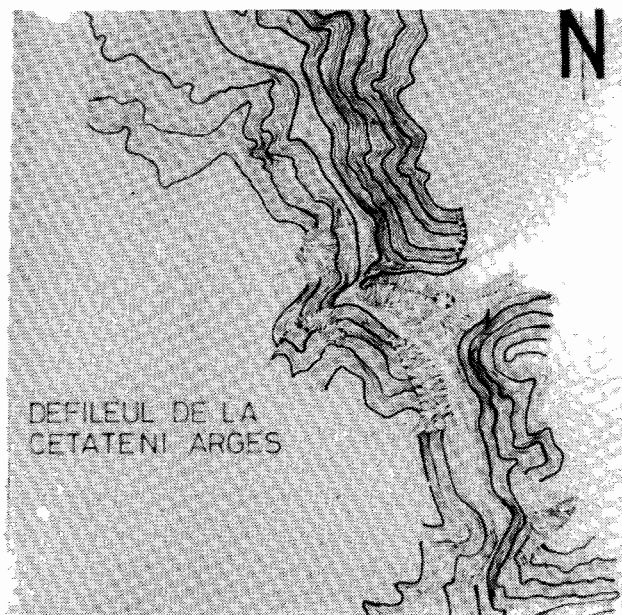
Prin intermediul Ungariei, Curia papală urmărea integrarea ortodocșilor, pe care-i considera schismatici, din teritoriile carpato-balcanice. Singura incertitudine o constituiau Tătarii. Hanul Ozbek, care era bătrân, își consoli-

dase tronul, dar prioritare pentru el erau evenimentele din Hoarda Albastră. Așa se explică lipsa intervenției Tătarilor în Polonia sau în ajutorul lui Basarab. Așadar, Principatul de sud de Carpați constituia o pradă ușor de înghițit și un avanpost de la care, după consolidarea apărării aliniamentului Carpați-Dunăre pe cursul Siretului, se forța cucerirea Bulgariei, Serbiei și Bizanțului.

2. Izvoarele literare ce ne stau la dispoziție sunt puține și lacunare din punct de vedere informativ. Principala sursă este *Cronica pictată* de la Viena. Ea redă plastic și concis desfășurarea luptei, dar între titularii diverselor studii există controverse în sensul că autorul «ocolește adevărul pentru a menaja monarhul»; alții îl consideră «ostil politicii regale» sau «ar reda un eveniment din preajma anului 1370»; alții însă remarcă: «descrierea locului luptei nu corespunde cu cea din diplomele regale». Ignorarea episodului staționării la Argeș denotă că ar fi fost scrisă anterior anului 1335. În umbra incertitudinii se află doar pacea dintre rege și voievod. În rest, cronicarul nu poate fi acuzat de inadvertențe sau falsuri.

Scrisoarea trimisă papei, în care regele susține că se întorcea după o luptă împotriva Tătarilor, disimulează fie o înțelegere cu Tătarii, care nu au venit în ajutorul lui Basarab, fie are la bază existența unui detașament de Români în vestimentația Tătarilor, de care Ungurii se temeau.

Câteva diplome emise de rege după anul 1330 confirmă «expediția din Țara Românească». Una dintre ele, emisă la o lună după înfrângere, este considerată de autorii maghiari ca falsă. Falsul trebuia să fie cât mai apropiat de realitate. Nu ne interesează aspectul juridic, ci cel descriptiv, care este la fel cu cel din cronică.

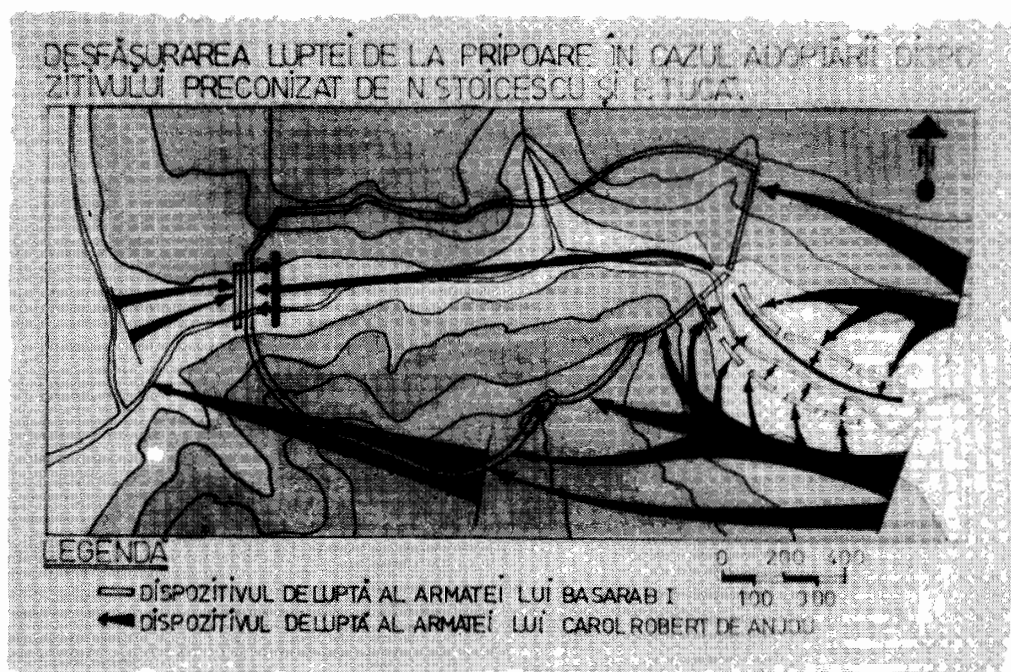
În *Jurnalul lui Strykowski* se precizează: «...regele a pornit război fără pricină... a fost învins prin stratagemă», iar locul luptei a fost «dincolo de orașelul Gherghița», «două zile de drum de la orașul transilvan Sibiu, în munți». A văzut cu ochii săi, la locul luptei, biserica și cei trei stâlpi, complex arhitectural memorial, ridicat de Români.

În *Analele Prusiei* a fost notat: «...țărani ai acelor locuri au tăiat cu ferestrele arborii pădurii». Mai importantă decât sursa informativă este rezonanța evenimentului cunoscut și la Marea Baltică.

3. Forțele armate nu ne sunt cunoscute. Cunoaștem, în schimb, sistemul de recrutare din Ungaria, legiferat chiar de Carol Robert, și numele morților și al recompensărilor participanți la campanie. Toți aceștia, de obicei cu rang nobiliar sau clerici, veneau din cel puțin trei pătrimi din comitatele Ungariei. Pe de altă parte, regele angevin a trimis în ajutorul Poloniei zece mii de soldați. Cum regele Ungurilor întreprindea o campanie în Țara Românească a Munteniei, teritoriu controlat nominal de Tătari, o agresiune împotriva acestora nu putea solicita o forță inferioară celei trimise în Polonia. Prin urmare, considerăm că efectivele militare ungare se situau la peste 15.000 soldați instruiți, echipați cu armament de tip occidental și conduși de militari de carieră, deci un corp expediționar pe care Basarab nu-l putea învinge în câmp deschis.

Efectivele lui Basarab sunt și mai greu de stabilit. Pe timpul lui Mircea cel Bătrân existau în Țara Românească 2500 de sate, din care voievodul a recrutat, pentru lupta de la Rovine, 40 000 luptători. Autoritatea lui Basarab putea fi exercitată efectiv asupra cel mult 1 500 de sate. În fiecare sat erau minimum trei persoane înarmate. În imediata apropiere a voievodului să fi fost câteva mii de oameni gata oricând de luptă. Pe de altă parte, detașamentul trimis la Velbuzd nu se știe dacă a mai revenit în țară. Așadar, la dispoziția sa se aflau maximum 8 000 de luptători echipați și înarmați sumar cu săbii și arcuri cu săgeți. Basarab, luat prin surprindere, era obligat să facă apel la toți bărbații apti de luptă din rândul țărănimii, care puteau utiliza uneltele lor obișnuite de muncă: furci, topoare, coase, eventual măciuci. Ținând seama de potențialul uman de care dispunea, voievodul nu avea altă șansă de izbândă decât prin utilizarea avantajului terenului, deoarece nu putea concentra mai mult de 20 000 de luptători, din care mai mult de două treimi erau neinstruiți și neînarmați cu arme propriu-zise. Ajutor nu a primit nici de la Tătari.

După cucerirea cetății Severinului, regele a înaintat, fără a se grăbi, prin Oltenia subcarpatică, a traversat Oltul și, la începutul primei decade a lunii noiembrie, se afla la Argeș. Ruta Severin-Filiași-Drăgășani-Curtea de Argeș, propusă de unii autori, nu poate fi luată în considerație. Până la regele suedez Gustav Adolf, singurii care declanșau campanii sau plecau în raiduri, de obicei la sfârșitul iernii, erau Tătarii. Europeanii nu continuau războiul iarna. Apropiindu-se iarna, Carol Robert a ordonat înapoierea în țară, dar pe

drum, într-un defileu, a fost atacat de Basarab.

4. Cei care au plasat deznodământul campaniei din 1330 pe meleagurile Loviștei au avut ca punct de plecare inițial, în formularea ipotezei, existența unui defileu în această zonă, cât și faptul că pe aici trece drumul cel mai scurt dintre Sibiu și Curtea de Argeș. După opinia noastră, în defileul de la Pripoare-Perișani din Loviștea nu a avut loc lupta respectivă, din mai multe motive. În primul rând, pentru că fiind neîncăpător, aproape rectiliniu, nu asigura surpriza. Lung de 1400 m, în primii 920 m are o lățime de 40-70 m, iar în rest 110-160 m. Eficacitatea bolovanilor și săgeților s-ar fi manifestat numai pe primii 20-30 de metri. În plus, pârâul Posada este o ficțiune; inscripția de pe piatra din curtea bisericii din Băiașu datează din secolul XVII; săbiile găsite la mare distanță de defileu au rămas de la eteriști; groapa cu bolovani este situată la poala culmii și la depărtare de ieșirea din defileu.

Distanța de la Pripoare la Sibiu este de 63 km, necesitând două etape de marș. După informațiile de la Anonimus și Constantin Porfirogenetul, o zi de drum «călare» era de 70-80 km prin defileuri cu pasuri montane și de 120-130 km pe drumuri de șes sau colinare cu pantă lină.

Din momentul începerii retragerii armatei regale, lui Basarab, pe căi ocolite, îi trebuiau două-trei zile până să ajungă la Pripoare, când monarhul traversa Oltul. Coloana Maghiarilor în marș avea o lungime de 15-20 km. În defileu încăpeau cel mult 1500 cavaleriști din avangardă. Ducerea luptei prin devansare, ca și încercuirea regelui la Argeș, nu pot fi admise, deoarece lui

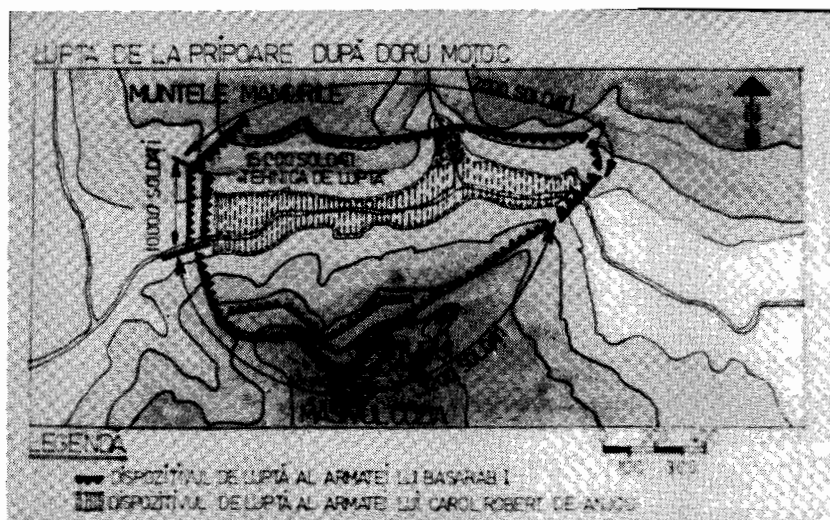
Basarab îi erau necesari 60 000 de luptători, pe care nu avea de unde să-i recruteze. În conformitate cu unele date recente privind evoluția demografică, în Țara Loviștei, la 1330 erau cel mult 1 000 locuitori. Aceștia nu puteau asigura cazarea oștenilor lui Basarab, mai ales că în zonă, în luna noiembrie, plouă în fiecare zi. La luptă nu puteau lua parte mai mult de o sută.

Drumul de la Sibiu la Cutea de Argeș era cu certitudine cunoscut de unii nobili, demnitari sau oșteni de rând, dovadă fiind nominalizarea persoanelor din împrejurimile Sibiului în diplomele ulterioare. Prin urmare nu era nevoie de călăuză, iar Strykowski vorbește de «mai puțin de o zi de drum de la orașul transilvan Sibiu, în munți».

În defileul de la Pripoare nu s-au identificat ruine sau stâlpi provenind dintr-o biserică. Nu era loc pentru asemenea edificii medievale și nici nu-și găseau rostul aici. Dacă Strykowski ar fi trecut prin defileu, ar fi trebuit să facă haltă la Curtea de Argeș, unde mănăstirea lui Neagoe Basarab l-ar fi impresionat și ar fi notat-o în jurnalul său.

Este cert că Românii au hărțuit tot timpul armata ungurească. Tratatulele dintre Polonezi și teutoni s-au prelungit până în luna decembrie a aceluiași an. Corpul expediționar ungar juca o carte dublă - intimidarea teutonilor și lovirea Tătarilor din flanc, în cazul că ei ar fi venit în ajutorul Românilor, sau să-i atace pe Români dinspre răsărit, în situația că Tătarii nu ar fi intervenit. Oculta misiune a lui Bako se pretează la insinuare în acest sens.

Carol Robert nu a așteptat venirea iernii și s-a hotărât la o acțiune pe cont propriu. La început, Românii au simulat înfrângeri succesive, acțiune credibilă în câmp deschis, pentru a-i depărta pe Unguri cât mai mult de Argeș, întrucât Basarab știa că regele va ierna la el acasă. Probabil că Ungurii să fi ajuns într-un loc total necunoscut, în această ipoteză călăuza devenind necesară. Nu suntem de acord cu pacea între protagoniști.

Abilul Basarab i-a atras pe Unguri, prin replieri succesive, în defileul de la Cetățeni-Argeș, loc în care I. Minea a plasat desfășurarea cotroversatei lupte. Aceasta este probabil unica localizare posibilă, deoarece întrunește caracteristici necesare. Defileul este aici încăpător. Porțiunea propriu-zisă are o lungime de 3 km, cu o lățime medie de 40 m, din care se scade vadul Dâmboviței, în medie 5 m. la cele două extremități se lărgeste progresiv până la 100-120 m pe porțiuni de 2-3 km, care se pretează la fortificare sumară, rapidă, dar eficientă. Prezintă o singură mare curbură, dar șerpuitorul vad, care până la finele secolului XIX trebuia traversat de patru ori, dă actualului drum modernizat impresia de «cale cotită».

Pe ambii versanți există bolovăniș din belșug, iar pe marginea celui de vest putea fi o deplină libertate de mișcare. Pe cel estic libertatea era mai redusă, dar două treimi din el este stâncos, imposibil de escaladat, cu excepția profesioniștilor...

Începând cu secolul XIII, spre mijlocul defileului au existat trei biserici, ultima, cea văzută de Strykowski, fiind dezafectată în secolul XVII. În prezent, în apropierea lor, ruinele zidului care bara valea reprezintă probabil un rest din complexul arhitectural la baza căruia au fost găsite oase omenești, săbii și platoșe străine ale Cumanilor și Tătarilor.

Amplasat la «două zile de drum de orașul transilvan Sibiu», defileul, în care se afla în vechime un punct vamal, a fost cu siguranță trecut de Strykowski. Privit de pe platforma troiței de lângă schitul Negru Vodă din vârful monticulului, defileul are aspectul unei corăbii uriașe fără punte și această comparație se găsește în *Cronica pictată*.

Basarab avea concursul populației locale, cea mai densă din toată țara, iar în situația că lupta s-ar fi soldat cu un rezultat defavorabil Românilor retragerea strategică spre Curtea de Argeș sau în direcția Târgoviște-București ar fi fost asigurată.

Deși rezonanța și importanța acestei victorii a fost ignorată de istoricii vremii și de mai târziu, pentru mai multe secole ea a schimbat radical cursul istoriei în Europa Centrală și de Sud-Est. Dacă la 1330 Românii ar fi fost învinși, în anul următor Serbia și Bulgaria ar fi fost integrate la Ungaria, Imperiul Bizantin și-ar fi trăit ultimele zile, iar Turcii n-ar mai fi pus piciorul în Europa.

Pentru noi, Românii, Basarab este de mare importanță. De aceea, în semn de recunoștință ne afiliem aceluia care l-au numit *Basarab cel Mare*.

SARMIZEGETUSA

I. IONESCU

Nu avem încă o etimologie admisă unanim a toponimului *Sarmizegetusa*, numele fostei capitale a puternicului stat geto-dac din perioada sa de glorie, sec. I a.C. - sec. I d. C., numită și Sarmizegetusa Regia sau Sarmizegethusa to basileion, aflată la o altitudine de circa 1250 m în muntele Godeanu din munții Orăștiei, poate acel munte sacru al Dacilor, numit de Strabon Kogaionon¹. De aceea se cer depuse noi cercetări lingvistice, după cum s-au depus și pe teren arheologic și istoric din anii 1923-1929 și până în prezent², și care au făcut ca ruinele ei să ne vorbească din nou despre gloria istoriei înaintașilor geto-daci.

După cum afirmă I.I. Russu, toponimul *Sarmizegetusa* «prezintă specifice aspecte fonetice și morfologice autentic indoeuropene de tip arhaic, dovadă că el are rădăcini adânc înfipte în graiul celor ce l-au dat, în tradițiile de viață și în sistemele lor de construcție a așezărilor civile și militare»³.

În secolul trecut, W. Tomascheck considera cuvântul Sarmizegetusa alcătuit din trei lexeme: *Zarmya* = palat, *zeget* sau *jagat* - *jigat* (*ga-*) = mișcător, și *-usa*, *-asa* = strălucitor, deci = *palat ce-și revarsă lumina asupra mișcătoarelor*⁴.

Vasile Pârvan afirma că *Sarmizegetusa* «a trebuit să aibă o origine istorică politică și deci o denumire în legătură cu fondatorul, un vechi rege dacic, al cărui nume va fi fost *Zarmos*, sau *Sarmos*» și în subsidiar adaugă: «dacă nu cumva avem aici de fapt chiar numele zeului getic *Zalmos* (*Zalmoxis*, *Zalmozis*)»⁵. După N. Densușianu, *Sarmizegetusa însemna* «cetatea cu turnuri»⁶.

Un studiu special i-a consacrat toponimului *Sarmizegetusa* I.I. Russu, într-un articol din 1936⁷. Articolul i-a fost însă criticat și respins de C. Daicovicu⁸, G. Ștefan⁹ și G. Pascu¹⁰. I.I. Russu a revenit asupra studiului său în 1944, cu date și completări, căutând să răspundă și criticilor ce i s-au adus.

Mai întâi. I.I. Russu a atras atenția că «cercetarea trebuie începută de la problema așezării capitalei dacice, căutând a stabili ce e de înțeles, sau mai bine zis ce poate să se înțeleagă prin localitatea al cărei nume urmează să fie explicat, întrucât e neîndoielnic că există o strânsă legătură între valoarea semantică a numelui și caracterul topografic și arhitectonic al vreunei localități care a avut rolul de reședință a regilor daci»¹¹, toate cetățile dacice fiind așezate «pe înălțimi amenajate prin lucrări în vârful unui munte sau a unei proeminențe dominând terenul dimprejur», cum afirma istoricul roman Florus: «*Daci montibus inhaerent*» (II, 28, 18)¹². Observația este cât se poate de justă și de ea trebuie ținut seama obligatoriu în analiza etimologică ce se face.

În analiza etimologică a toponimului nostru o greutate o constituie varietatea formelor grafice întâlnite în textele literare cu Z sau cu S, ca la Ptolemeu (*Geogr.* III, 8, 4): *Zarmizegethousa to basileion* și var. *Zarmizegethousa*, *Zarmigethousa*, dar și *Sarmizēgethousa*, *Sarmisegethousa*, *Sarmizegethousa* sau *Zarmizogethousa* (VIII, II, 4), *Sarmategie* (Tabula Peut.), *Sarmazege* (*Geogr. Rav.*) etc.¹³.

I.I. Russu consideră că «forma corectă și original daco-getică a numelui era *Zermizegetusa*»¹⁴, alcătuit din două teme nominale (două elemente radicale) cu două (respectiv trei) elemente sufixale: *Zer-mi-zeg-e-tu-sa*, fiind o compoziție nominată de tip arhaic indoeuropean, în care, potrivit uzului comun, al doilea element e determinat de primul, ca în *Germisara* (= caldă apă). Astfel, «elementul al doilea fiind principalul în compoziție, cu el trebuie începută explicarea etimologică a numelui, căci (după sistemul toponimic traco-dacic) *-Zeg-e-tu-sa* exprimă noțiunea de «localitate, așezare» («sat», resp. «cetate»), în funcție de felul construcției (materialul și tehnica arhitectonică) și de natura generală a localității respective (civilă sau militară)»¹⁵. Ca urmare, afirmă I.I. Russu, orice Z tracic din cuvintele indoeuropene are la bază *ǵ(h)*. Elementul *-zeg-(e-t-)* vine, prin urmare, din faza indoeuropeană *ǵeg(h)*, care este de fapt rădăcina nominată cunoscută din limbile germanice și baltice, *ǵēg(h)-*, *ǵōg(h)-*, cu sensul primar de «ramură, par, stâlp, tufiș». În dacicul *Zag-e-tu-* rădăcina e prelungită cu determinativul *-e-t*, având sensul aproximativ de «prevăzut cu» sau «făcut cu (din) ceva», deci caracter adjectival, tema *Zeg-e-t-* fiind inițial o formație adjectivală denominativă. Al doilea element morfologic cu tema *Zegetu-sa* e sufixul local frecvent în toponimice traco-dacice, ca: *Arisa*, *Pimasa*, *Cendreisa*, *Geupasa* etc. Ceva mai compilcat - consideră I.I. Russu - e încercarea de a determina rostul și apartenența etimologică a primului element alcătuitor, *Zermi*), care este considerată tot o formație nominală (adjectiv sau substantiv). Dar și aici spiranta sonoră traco-dacică rezultă dintr-un indoeuropean *ǵ(h)*, care presupune un radical de forma *ǵ(h)er-* și elementul sufixal *-m-*. Elementul *Zermi-*, *ǵher-mi-* ar exprima tocmai acest lucru - vârf de munte pe culmi stâncoase, radicalul *ǵher-* având sensul de «stâncă, piatră, înălțime, pantă de munte». Totuși, adaugă I.I. Russu, explicarea etimologică a primului element radical în *Sarmizegetusa* nu e concludent în aceeași măsură ca a celui de al doilea și s-ar putea ca cercetările arheologice și lingvistice mai aprofundate să aducă în viitor mai multă lumină¹⁶.

În concluzie, I.I. Russu afirmă că «fără a avea pretenția de a formula o «traducere» românească literară, numele daco-getic *Zermizegetusa* (*Sarmizegetusa*) avea însemnarea de «cetate (localitate?) de palisade (construită) pe înălțime (sau stâncă)». Forma primitivă a numelui era deci *Zermi-zege-t-*, indoeuropeanul *ǵher-mo-* + *ǵeg(h)e-t-*, compoziție de tip străvechi indoeuropean»¹⁷.

Acad. C. Daicoviciu a respins de la început etimologia propusă de I.I.

Russu în grafia *Zermizegetusa*, arătând că «numele localității ne apare *constant* și, după părerea mea, *corect* în zecile și zecile de inscripții *oficiale* și *private* din Dacia (și Illirycum), adică în patria acestui nume, numai cu S inițial, ca *Sarmiz-* (o singură dată *Sarmis-*, în 7742)»¹⁸. Partea a doua a numelui (-zege, -sege), derivată de I.I. Russu din indo-eur. *dheiǵh-*, C. Daicoviciu arată că a dat, cum se știe, în limba tracă *dizos*, *diza* și nu *zege*, iar partea a treia, *-tusa*, considerată de I.I. Russu ca două sufixe, *-tu* și *-sa*, este greu de acceptat prezența amândurora într-un singur nume, și admite mai curând că nu este un sufix, «ci face parte dintr-un element component al numelui: *-Zeget(u)-*, *Zegeth(u)*, *tocmai fiindcă apare și cu dentala aspirată, pe când suff. -t(a) sunt toate neaspirate*» și consideră, în concluzie, că problema respectivă «va mai trebui reluată și studiată amănunțit, înainte de a putea afirma ceva definitiv»¹⁹.

În 1986 am reluat analiza etimologică a toponimului *Sarmizegetusa* cu «interpretări noi»²⁰, asupra căreia revenim cu completări. Am arătat că toponimul respectiv este un nume propriu compus din trei elemente lexicale: *Sarmi - zege(i) - tusa*. Primul element lexical îl întâlnim în cele două limbi înrudite cu geto-daca, în lituaniană - *sirmas*, *sarma* și în letonă - *sarma*, *serma* (= Reif, Rauhrost, Rauhreif²¹; în l. română s. *Reif* = brumă, chiciură; adj. = copt; adj. *rauf* = aspru, s. *Frost* = ger). În sumeriană, limbă înrudită cu indoeuropeana primitivă, se întâlnește în orașul Umma de lângă orașul Ur, capitala Sumerului, vechiul ținut din sudul Mesopotamiei, zeul solar local *Šara* și numele *Šara-me-a*²². La Evrei, limba semită fiind înrudită cu indoeuropeana primitivă, întâlnim personajul cunoscut, Sara (= însorita, frumoasa). La Hitiți, popor indoeuropean care a migrat în Asia Mică, cum se consideră, din ținuturile carpato-istro-pontice, înainte de mileniul al II-lea î.e.n., și a întemeiat în Anatolia imperiul lor pe la 1900 î.e.n., regele Suppiliuma I (1388-1347)²³, cel mai mare rege hitit, purta diadema solară și apare frecvent pe reliefurile de piatră protejat de soarele *Sarma*, din capul panteonului hitit²⁴. Tânărul zeu solar se numea la Hitiți *Sarma* și soția sa era zeița Mezulla, iar ei aveau un zeu lunar numit Appu, zeul arcaș, zeul porților Appul - una, Aplu(n) la Etrusci, fratele zeului solar *Sarma*. În Grecia, înrudit cu Appul-una, avem pe Apollon, zeul de la Delos și Delphy, iar în Dacia păstrăm toponimul *Apullon*²⁵, cetatea tribului geto-dac *Apulli*, etimologic, poate, «arcașii».

La Sarmizegetusa este de presupus existența unui centru religios de timpuriu, care a constituit unul din factorii activi ai întemeierii centrului politic, economic, militar, administrativ și religios a uniunilor triburilor geto-dacice, considerat de Geto-Daci «incinta sacră», «muntele sfânt», eventual Kogaionon. Pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa, în imediata apropiere a sanctuarului mare rotund, se află soarele de piatră, compus din 10 lespezi dispuse sub formă de raze în jurul unui disc central, cu diametrul total de aproape 7 m și cu o grosime de 30 cm, așezat pe o temelie de blocuri calcaroase²⁶. Este o

dovadă clară că aici se adora soarele. El va fi purtat și la Geto-Daci, ca la Indoeuropenii hitiți, numele de *Sarma*, care este primul element lexical al toponimului *Sarmizegetusa*.

Al doilea element lexical, *-zege-*, îl întâlnim în sumeriană sub forma *sig* (= favorabil)²⁷, și în indoeuropeană: *segh-*, *seghi-*, *seghu-*, *segh-*, *seguh-* (einen im Kampf überwältigen, Kraft, = a învinge, a birui în luptă, putere, forță, plin (de))²⁸. Cuvântul se păstrează în germană *Sieg* (= izbândă, biruință, cu s rostit z) și în gotă: *Sigis*, de unde antroponimul *Sigismund*. În geto-dacă, alternativa s-z este un fenomen cunoscut, întâlnit și în grafia *Sarmisegethousa* la Ptolemeu (*Geogr.* III, 8, 4; VIII, II, 4).

Al treilea element lexical, *-tusa*, îl avem în indoeuropeanul *tūša-h* (Zipfel, Troddel = vârf, moț, colț, țugui)²⁹. Elementul lexical *-tuša* îl întâlnim și în numele capitalei Hitiților - *Hattušaš*³⁰ și el completează triada unității locale a toponimului *Sarmizegetusa* în cadrul său topografic, la care se referă I.I. Russu, cu sensul de înălțime sau vârful de munte al soarelui atotputernic (biruitor, învingător), se înțelege asupra nopții, întunericului și asupra morții. În soarele nemuritor, *Sarma*, credeau Daco-Geții «nemuritori» (Herodot IV, 94).

După această analiză etimologică, toponimul *Sarmizegetusa* avea în limba înaintașilor Geto-Daci semnificația de «Vârful de munte al soarelui biruitor (învingător, atotputernic), adică incinta sacră sau muntele sfânt, sau Kogaionon. Toponimul ne transmite astfel un document de limbă geto-dacă, poate cel mai cuprinzător pe care-l păstrăm până astăzi..

Ion Horațiu Crișan afirmă că «descoperirile arheologice ne arată existența la Geto-Daci a unui zeu al soarelui, fără să-i cunoaștem numele, a cărui cinstire începe încă în epoca bronzului și va continua până cel puțin în sec. II-III e.n»³¹.

Raportându-ne la Hitiții indoeuropeni, ca și la Sumerieni, la numele ce-l dădeau zeului soare, putem afirma că și zeul soare adorat de Geto-Daci se numea *Sarma*, nume pe care-l păstrează toponimul *Sarmizegetusa*. Forma *Sarmi-* o considerăm o formă flexionară în genitiv.

Este de înțeles acum prezența permanentă a motivului solar în arta populară românească pe toată aria daco-română, ca și cultul solar, care este o dominantă mitică, proprie spiritualității pre-, proto- și române³²

NOTE

1. Hadrian Daicoviciu, Ștefan Ferenczi, Ioan Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1989, p. 84.

2. *Ibidem*, p. 151; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, București, 1962; Ioan Rodean, *Enigmele pietrelor de la Sarmizegetusa*, București, 1984.

3. I.I. Russu, *Sarmizegetusa. Capitala Daco-Geților*, în «Revista istorică română», vol. XIV, fasc. III, 1944, extras București, 1945, p. 395.

4. W. Tomaschek, *Les restes de la langue dace*, Louvain, 1883, p. 20: «D'après les lois phonétiques de l'éranien, on pourrait expliquer le nom comme désignant le palais qui illumine le monde de la vie, de *Zarmya-*, sanscrit *harmya*, palais, *Zegeth*, sanscrit *jagat*, *jigat* (part. red. de la rac. *gâ*, aller), ce qui est mobile, et *-usa* - *osa*, qui illumine, rayonne, brûle. Je serai heureux d'entendre une explication

meilleure!»).

5. Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 264.
6. G. Giuglea, N. Densușianu, în «Dacoromania», Cluj, 1927-1928, p. 898. Pericle Papahagi căuta să explice «Zarmizegetusa, cu ajutorul limbii albaneze», în «Țara noastră», XI, 1932, nr. 97, 8 august. A se vedea și Nicolae Drăganu, *România în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 250, 270.
7. I.I. Russu, în «Anuarul Institutului de studii clasice», Cluj, II, 1933-1935 (1936), pp. 169-175.
8. C. Daicoviciu, *Observații cu privire la noua etimologie a Sarmizegetusei*, în «Anuarul Institutului de studii clasice», vol. II (1933-1935), Cluj, 1936, pp. 176-180.
9. În «Revista Istorică Română», IX, 1939, p. 391.
10. În «Revista critică», Iași, XIII, 1939, p. 60.
11. I.I. Russu, *op.cit.*, p. 380.
12. *Ibidem*, p. 383.
13. Vasile Pârvan, *op.cit.*, pp. 263-264; I.I. Russu, *op.cit.*, p. 383; Dimiter Detschew, *Die thrachischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 176.
14. I.I. Russu, *op.cit.*, p. 390.
15. *Ibidem*.
16. *Ibidem*, pp. 391-394.
17. *Ibidem*, p. 394; Idem, *Limba Traco-Dacilor*, București, 1967, p. 167: *Sarmi-zege-tusa* - cetatea de palisadă pe stâncă (?).
18. C. Daicoviciu, *op.cit.*, p. 176.
19. *Ibidem*, pp. 179-180.
20. Ion Ionescu, *Etimologia toponimului «Sarmizegetusa». Interpretări noi*, în «Noi Tracii», an XV, nr. 138, mai 1986, pp. 7-12.
21. Alois Walde - Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlin - Leipzig, 1930, I Band, p. 409.
22. Henri Limet, *L'anthroponymie sumerienne dans les documents de la 3-er dynastie d'Ur*, Paris, 1968, pp. 118-119; A. Deimel, *Sumerisches Lexikon*, Roma, 1928.
23. G. Contenau, *La civilisation des Hittites et des Hurrites du Mitanni*, Paris, 1948, p. 191; V. Zamarovsky, *Din tainele Imperiului hitit*, Ed. Junimea, Iași, 1980, cu postfața de Ariton Vraciu; Dr. Gabriel Iliescu, *Spațiul carpato-istro-pontic, leagănul originar al Hitiților?* în «Noi Tracii», an XIV, nr. 132, noiembrie 1985, pp. 14-22.
24. G. Contenau, *op.cit.*, p. 120.
25. G. Iliescu, *op.cit.*
26. C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, p. 34; H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. 2-a, 1972; Ioan Rodean, *Enigmele pietrelor de la Sarmizegetusa*, p. 14.
27. Henri Limet, *op.cit.*, p. 293.
28. Alois Walde - Julius Pokorny, *op.cit.*, p. 888; *Ibidem*, II Band, 1927, pp. 481, 482.
29. *Ibidem*, I Band, p. 707.
30. G. Contenau, *op.cit.*; V. Zamarovsky, *op.cit.*
31. Ion Horațiu Crișan, *Spiritualitatea Geto-Dacilor*, București, 1986, p. 405. În 1926. Dr. C.S. Nicolăescu-Plopșor a descoperit în nordul comunei Baia de Fier din județul Gorj, în peștera Pârcălabu, schițarea a două personaje pictate parietal ca adoratori ai soarelui. «Peștera Pârcălabu ar fi locul unde acest cult al soarelui trebuie să fi fost practicat de locuitori». Pentru prima dată avem aici identificată o peșteră, un devărat templu închinat adorării soarelui în epoca bronzului, pe teritoriul României (Marin Cârciumar, *Mărturiile ale artei rupestre preistorice în România*, București, 1987, pp. 66-67; I. Ionescu, *Peșterile rupestre, cele mai vechi monumente religioase de pe teritoriul României*, în «Noi Tracii», an XVIII, nr. 176, iunie 1989, p. 16).
32. Romulus Vulcănescu, *Mitologia Română*, București, 1985, pp. 367-378; Ion Mușlea, Ov. Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarul lui B.P. Hasdeu*, București, 1970, pp. 117-119; Paul Petrescu, *Imagini ale soarelui în arta populară*, în «Studii și cercetări de istoria artei», an X, 1963, nr. 1, p. 112; Ion Drăgoescu, *Motivul solar în ornamentica stâlpilor funerari*, în «Mitropolia Ardealului», an XI (1966), nr. 4-6, pp. 410-413; Ion Ionescu, *Tezaurul traco-getic de la Craiova*, în «Noi Tracii», an XIV, nr. 126, mai 1985, pp. 7-15; Maria Comșa, *Signes solaires sur les bols gétriques imités d'après les coupes déliennes* în «Traco-Dacica», tom IX, 1988, nr. 1-2, pp. 83-100; F. Déchelette, *Le cult du soleil aux temps préhistoriques*, în «Revue Archéologique», 1909, I, pp. 304-357; II, pp. 94-123.

Geticele

Vlașca, Teleorman și Vedea

de Prof. ADRIAN BUCURESCU

Lexicul fundamental al limbii române cuprinde în proporție de aproximativ șaizeci la sută cuvinte de origine latină, ceea ce, alături de gramatica de asemenea latină, constituie argumentul decisiv al apartenenței limbii noastre la familia romanică. În ceea ce privește restul vocabularului, părerea curentă este că aici slavismele ar fi preponderente; între altele se mai consideră că multe lexeme ar fi de origine greacă sau turcă și că, în general, influența românei asupra limbilor vecine ar fi minimă. Dăinuirea multimilenară în vatra strămoșească, precum și cultura noastră veche, aureolată de amintirea Romei, ar trebui să ducă la concluzia că dacă nu vom fi prea împrumutat altora, am păstrat măcar pentru noi destule amintiri străbune. După opinia noastră, mult mai multe denumiri geografice decât cele îndeobște cunoscute (Abrud, Criș, Mureș, Prut, Olt, Oltina etc.) provin din graiul Tracilor nordici și au fost moștenite de limba română. Este cazul și cu cele trei lexeme - *Vlașca*, *Teleorman* și *Vedea*, pe care le credem a fi de origine geto-dacă.

Toponimicul *Vlașca* se consideră în mod curent că ar proveni din slavă (ale cărei prime atestări datează de altfel de abia din secolul al X-lea!). Părerea noastră este că respectivul nume al ținutului de miazăzi este urmașul tracicului *balisca*, atestat de Pliniu cel Bătrân (în «Istoria naturală»), care denumea un soi de viță-de-vie din Tracia. Pe plan indo-european, acest cuvânt trebuia să se fi înrudit cu latinescul *falisca* = iesle de fân pentru cai. Credem dar că tracicul *balisca* este un compus din *BAL* - mult, foarte mult (cf. gr. *polys* - mult, v. sl. *bolie* - mai mult, pers. *bala* - înalt) și *ISCA* - hrană, rod (cf. lat. *esca* - hrană, medicament), însemnând deci: foarte roditoare, ceea ce pentru un soi de viță-de-vie, ca și pentru o câmpie, ni se pare destul de nimerit spus. Am despărțit lexemul tracic în *Bal* și *Isca*, sprijinindu-ne și de numele localității tracice *Oescos* de pe malul drept al Dunării. Evoluția fonetică *Balisca* (*Valesca*), *Vlașca* este de altfel firească.

În ceea ce privește toponimicul și hidronimicul *Teleorman*, opinia comună este că ar proveni din turcicul *Deliorman* = pădurea nebună. Să nu uităm însă că denumirea actualului județ provine de la numele râului - și nu invers! - tot așa cum și alte ținuturi (Dâmbovița, Ialomița, Olt, Timiș) și-au luat numele de la apele respective.

Ne-am gândit de aceea la o posibilă denumire getică - *Dar i Olymyr*, care conține sensul de «apă». Astfel, pe *dar* îl întâlnim în tracă (dialectul phrygian) ca rădăcină a antroponimicului masculin *Dares* (atestat în

«Iliada»); l-am apropiat de persanul *daria* - ocean, de albanezul *dhallë* și echivalentul său românesc *zară* - «lichid albicios și acrișor care rămâne după ce s-a ales untul». Pentru «i» ne-am gândit la adjectivele albaneze precedate de i (cf. *i mirë* - bun, *i varfër* - orfan etc.). Pe *Olymyr* l-am întrevăzut în tracicul *Olymyria*, atestat de scutul de la Dura-Europos ca nume de localitate în Dobrogea; l-am tradus prin «negru, turbure», apropiindu-l de latinescul *eluminatus* - lipsit de lumină, orbit. Poate chiar cuvântul latinesc să fi dus la evoluția fonetică R - N. Geticul *Dar i Olymyr* = apă neagră, priment în *Del-e Orumen*, ar putea fi deci la originea actualului *Teleorman*, chiar dacă turcicul *Deliorman* (pădurea nebună) se arată atât de ademenitor etimologic.

Faptul că lexemul *Teleorman* este de origine geto-dacă este confirmat și de hidronimul *Vedea*, urmașul traco-phrygianului *Vedu* = apă. Petre Stroescu, în monografia *Orașul Roșiorii de Vede*, 1933, menționează că *Vedea* însemna în vechime «apă vânăată». Așadar, originea comună geto-dacă a celor două hidronimice *Vedea* și *Teleorman*, este evidentă.

Oricum, nu ne îndoim că pertinente cercetări vor dezlega până la urmă cele mai multe din enigmaticele pe care Geto-Dacii le-au propus viitorului.

BARZĂ ȘI ALTE CUVINTE DE ORIGINE AUTOHTONĂ

de GEORGE VAIDA

Zoonimul *barză* este unul din cuvintele despre care lingviștii noștri presupun că ar deriva din traco-dacă, orientându-se după alb. *bardhë* = alb, cunoscând că albaneza este o limbă, cel puțin parțial, de origine tracică. Această ipoteză are serioase puncte de sprijin.

Spre exemplu, în unele părți din Banat, *berzei* i se mai spune *cucor* sau *cucoară*, deși în Muntenia acest zoonim denumește altă pasăre pe catalige, în latină *gru*. În privința originii zoonimului românesc se face eroare când i se atribuie o origine slavă, după sârbocroatul *kokoravu*, care este un dacism cât se poate de veritabil. În nici-una din limbile slave, cele mai conservatoare, zoonimul *kokorav* nu poate fi întâlnit.

Deocamdată afirmăm că se compune din protorom. *cocora* (o formă a lui *cucoară*) și din dac. *fu* = negru, care a evoluat mutațional, d - g - h - v producând sufixul *-vu* = negru. Acesta este conservat în română în *schinduf* (trigunelle foenum graecum), care are păstăi negre, lungi și ascuțite ca niște spini, deci: spini negri, dacicul *-duf* = negru, fiind comparabil cu irl. *du* și *dubh* = negru. Forma *du* o mai întâlnim în fitonimul rom. *dughie*, ce denumește o graminee cu spicul negru.

Pentru a ataca problema etimologiei zoonimului *cucor* - *cucoară*, este necesar să cunoaștem fenomenul lingvistic denumit mutație consonantică, în germană «Lau:verschiebung», prin care, printre altele, consoana g se poate modifica în c, k, q, conform exemplelor: gogolos - cocolos, Gaius - Caius etc. O altă mutație constă în rotacizarea lui n, care devine r, ca în deamăruntul - deamăruntul.

Ținând seama de aceste cunoștințe, putem reconstitui evoluția lui *cucor* de la un preistoric *gugon* la un antic *gucon* apoi la strărom. *cucon*, spre rom. *cucor*, rezultat prin rotacizare. Cuvintele menționate (neatestate) reprezintă evoluția de la tracic la dacic, apoi la străromână și în sfârșit la termenul român.

Se mai remarcă, desigur, că ambele păsări numite *cucor* (în alte părți *cocor*) au ciocul lung și mare, ceea ce trimite la amplificativul bănățean *-oni* = mare (cf. bănățeanul *căloni* = cal mare).

Din cele de mai sus reiese că termenul *cucon* ar fi însemnat un «cuc mare». Dar care să fi fost valoarea semantică a lui *cuc*?

Vom afla dacă vom compara femininul lui *cucon* și anume *cucona* cu latinul *ciconia* = barză și cu rom. *cioc*, *plisc*. Cu alte cuvinte, în *geto-dacă* *cuc* însemna cioc, vârf, proeminență. A se compara cu rom. *cucă* = culme și cu oronimul *Guru* = Vârf (Muntele Vârf), regăsit în dacica decebalică în *Cog-aionon* = muntele înțelepților. Ca atare *cucona* însemna cioc mare, adică barză. Consoana c a suferit în timpurile istorice, în sudul italic, fenomenul de palatalizare, devenind un č și astfel se explică apariția lat. *ciconia* = barză și în Dacia de după Decebal a lui *Cioc* = *plisc*.

În Dacia, care reprezenta un codru imens, barza albă, pe care o cunoaștem astăzi, era mult depășită numeric de barza neagră, zisă și barza de pădure (*ciconia nigra*), care se numea în dacică *cucona-du* = barză neagră, evoluând în *cucora-du*, *cocora-vu*.

Palatalizarea lui c în latină nu exista încă pe timpul lui Caesar, căci Caesarea microasiatică s-a pronunțat «Kaesarea», conservându-se în turc. *Kaisarieh*, iar germ. *Kaiser* = împărat conservă vechea pronunție latină pentru Caesar.

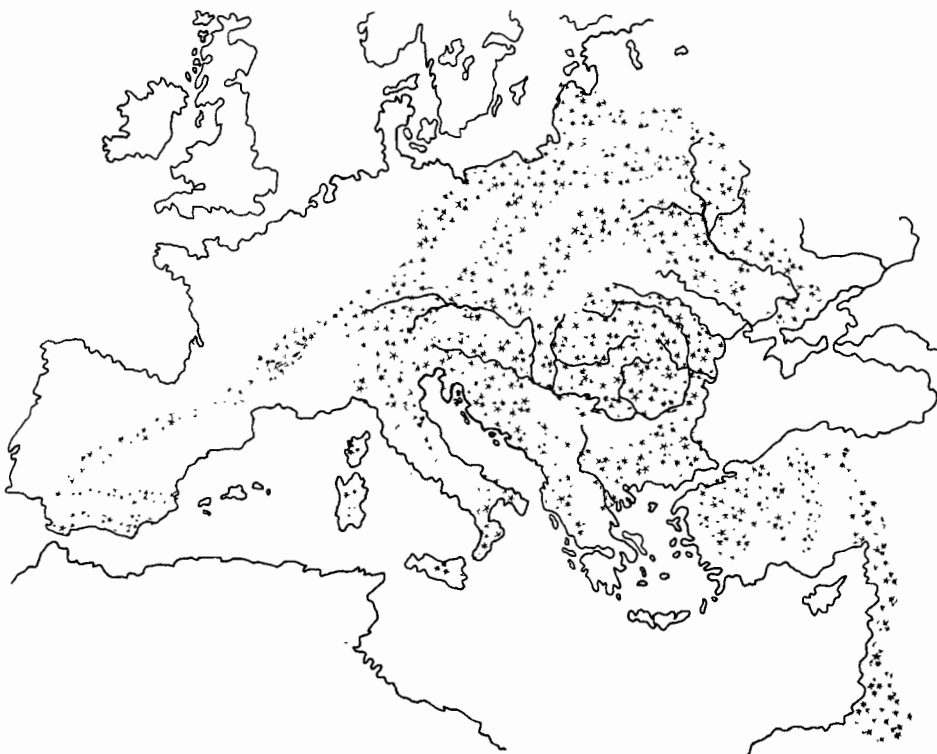
Așadar, atât *cioc* = *plisc*, cât și *cucoară* sunt autohtone, iar o formă hiperarhaică predecesoare lui *cucona* = barză se păstrează prin palatalizarea lui c în g, în patronimul bănățean *Giucoane*, un fel de strămoș colateral al latinului *ciconia*.

Un alt fenomen și anume reducția sintagmei a provocat simplificarea expresiei dace *cucora barde* în *bardze* și apoi în *barză*, după cum antebelică sintagmă «pătlăgea roșie» s-a redus la actuala *roșie* = tomată.

În concluzie, putem afirma cu certitudine că geto-daca reprezenta o limbă foarte apropiată de preistoricele idiomuri care au participat la formarea limbii latine.

SPAȚIUL TRACIC

«Tracii sunt neamul cel mai numeros și mai răspândit din lume, după cel al Indienilor» (*Herodot*)

CUPRINSUL

Prof. Virgiliu Ștefănescu-Drăgănești, <i>Implicații socio-lingvistice și de ordin istoric atestate de Biblia lui Wulfila</i>	1
Ion Dulamă, <i>Defileul Independenței de la 1330</i>	10
I. Ionescu, <i>Sarmizegetusa</i>	16
Adrian Bucurescu, <i>Geticele Vlașca, Teleorman și Vedea</i>	21
George Vaida, <i>Barză și alte cuvinte de origine autohtonă</i>	22